

Марія ВАЛЬО (Львів)

НАЗАВЖДИ РАЗОМ – ПІД ОДНИМ ДАХОМ

Із трьох фундаментальних праць, підготовлених до друку наприкінці життя визначним українським істориком Ярославом Романовичем Дашкевичем, йому пощастило побачити і потримати в руках лише першу, присвячену його батькам – легендарним світочам Січового Стрілецтва й визвольних змагань за незалежність і соборність України 1914–1920 рр. – хорунжій УСС і чотареві УГА Олені Степанів та творцеві артилерії УНР генерал-хорунжому Романові Дашкевичу¹.

Два наступні видання “Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969)” і збірник документів “«Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр.” (підготовлений у співавторстві з Василем Куком) побачили світ уже після смерті Ярослава Романовича, завершуючи унікальний знаковий для нього та України підсумок наукової діяльності велетрудного і героїчного його життя².

Ці праці, як багато інших публікацій вченого останніх п’яти років, ясна річ, не могли увійти до біобібліографічного покажчика, виданого до його 80-річчя і, як і всі попередні, захоплюють традиційною для його праць відвагою творчої й громадянської позиції, притаманної йому з перших кроків його наукової, політичної та суспільної діяльності.

Кожна з названих праць заслуговує на пильну увагу та окреме й глибоке вивчення. Однак перша з них, яку, як сказано, її автор і науковий керівник та редактор ще встиг притулити до грудей і зігріти теплими долонями, напевно, була йому особливо дорогою, бо ж відчув полегшу від сповненого перед найдорожчими людьми свого синівського обов’язку – об’єднати під “дахом” одного видання збирані ним упродовж усього життя матеріали про них, а крім того, заспокоїти свою десятиліттями невтихаючу й приховувану “від чужого ока” тугу за ними, за родинним теплом і затишком, яких його позбавили складні умови їхнього та загалом тодішнього життя.

---

¹ Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади, нариси / Упор. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів, 2009. – 638, XLVIII с., іл.

² Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / Упор. Р. Дзюбан, Г. Сварник. – Львів, 2009. – 374 с.; іл.; “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр.: Збірник документів / Упор. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів, 2010. – 594 с.

В одному з останніх інтерв'ю Я. Дашкевича журналістові Б. Залізняка на запитання, хто з батьків – мати чи батько – мав більший вплив на нього, відповів: “Впливали однаково. Батьки – військові обоє. Я отримав дисципліноване, спартанське виховання. Потім з боку батька це була велика організаційна робота з «Лугами». Власне, батькова діяльність дала мені розуміння ролі і значення організації. Від мами – нахил до наукової роботи”³. І ні слова про тугу за ними, яка супроводила його від раннього дитинства до похилого віку.

Свідченням цього можна вважати і ті досить рідкісні прориви публікацій про матір або батька, що фіксуються в його біобібліографії, почавши з 1960-х рр., які, попри ніч тоталітаризму, все-таки вдавалось йому здійснювати. Але в них була лише допустима в ці роки правда про ту чи іншу подію або етап їхнього життя, оскільки немислимим був не тільки будь-який спалах емоційності з приводу військових подвигів його матері чи батька в час їхніх бойових дій, а й навіть передрук спогадів про них з багатой галицької і чужої преси 1930-х рр. Більше того, такими стриманими, історично регламентованими увійшли ці матеріали і до рецензованого збірника. Навіть тепер, в останні місяці життя, вчений не героїзував і не романтизував їхньої діяльності, дотримуючись строгого документалізму зібраних у двох розділах праці нарисів, спогадів, статей, есе та інших матеріалів, присвячених Олені Степанівні та Романові Дашкевичу.

Забігаючи дещо наперед, скажемо, що, попри опубліковані матеріали, наприклад, у першому розділі, нам бракує цілої низки публікацій або хоча б їхніх фрагментів про подвиги Олени Степанівни в час оборони Маківки 1915 р., що відображені у спогадах учасників цієї оборони та опубліковані у виданій 2005 р. праці Д. Лукіяновича “Маківка. Гора стрілецької невмирущої слави”. Зокрема, ідеться про участь Олени Степанівни у кровопролитних багнетних атаках 29 квітня і травня 1915 р., які довелось молодим січовикам-добровольцям вести проти двох добірних полків (149-го і 309-го) російських солдатів, що на той час зайняли січові позиції. Щоправда, у рецензованому збірнику опубліковано спогад Олени Степанівни про бої 29 квітня 1915 р. Однак він також поданий авторкою у стриманій, не емоційній формі. Про ще кровопролитніші бої травня вона, мабуть, не залишила спогаду. Можна зрозуміти авторку, якій у 1920-х – 1930-х рр., певне, важко було згадувати ці страшні бої, зокрема багнетні атаки, в яких вона вела свою чоту разом із сотнею Осипа Семенюка.

У цій ситуації справжнім та неочікуваним подарунком шановного автора читачеві можна вважати те, що першою публікацією збірника, скромно названою “Замість передмови”, виявились чудові, хоч і вельми стислі, спогади Ярослава Романовича про матір, батька і про себе поруч з ними, почавши від найраніших років усвідомлення себе до 1941 р., тобто до підлітково-

³ Залізник Б. Україна, і в ній Дашкевич // Дзвін. – 2010. – № 1. – С. 101.

го віку. Яка ж це світла й радісна, чи не вперше розкрита буквально перед смертю, феєрія спілкування автора з найріднішими людьми – не окремо, а поруч з ними. Зокрема, коли в першому, яке запам'яталось йому, помешканні побачив матір, що відпочивала на терасі у шезлонгу, а батька – у квітучому городчику, де той займався своєю улюбленою справою – пасікою; коли через споглядання постатей батьків, а з роками і через ознайомлення з їхніми архівними пам'ятками (оглядання альбомів з фотографіями, книжок з дарчими написами, портретів) та через знайомство з колом їхніх друзів, у його свідомість входила і утверджувалась думка про особливість їхніх доль і характерів та про правомірність, хоч тоді ще й незбагненність, логіки їхнього життя.

Мати, зрозуміло, завжди мусила бути поруч з ним, у зв'язку з необхідністю лікування його від нападів астми. Однак часте відвідування парохії дідуся і бабусі Степанівих, мандрі із сільськими хлопцями доступними їм околицями, радість спільного з ними купання в річках і спостереження та пізнання сільської праці давали йому заряд нових сил для науки у школі, а також для роботи в “Луговому городі” Львова та участі у святкових показах спортивних досягнень луговиків. Лише одного разу “дістав” від матері ще в першому класі, бо задовго забарився біля шкільного озера, спостерігаючи жаб. А поза тим мати проводила його щоденно до української школи ім. Шевченка на вул. Супінського (нині Коцюбинського, 23) біля Академічного дому. З нею часто бував у гімназії сестер Василянок на Длугоша (нині Кирила і Мефодія), де вона викладала географію, і знайомився з директором школи – відомим вченим Василем Щуратом – та з іншими вчителями й о. катехитом, а гімназистки задивлялись на нього: який-то син в Олені Степанів. З матір'ю також ходив у часті турпоходи, починаючи з гуцульських Косова, Кутів і Шешор та кінчаючи лемківським Щавником, де лікувався, і останнім українським селом на Лемківщині – Шляхтовою, де був буквально напередодні війни. Вже тоді у вікнах хати вїта-українця були повибиті шибки.

У глибокому духовному зв'язку юний автор перебував і з батьком, хоч знав, що, крім юридичної практики в канцелярії на вул. Коперника, 5, його батько “жив лише Лугами”, організовуючи парамілітарне виховання молоді не тільки навколишніх сіл Львова, а й цілої Галичини, охопивши цим вишколом щонайменше сто тисяч учасників. Ці батькові успіхи були справжньою гордістю сина. Після останнього з'їзду і спортивних показів “Лугів” у Львові весною 1939 р. та (у відповідь на них) бешкетів польських студентів уже майже з передвоєнного Львова батькові довелося розпрощатися з дружиною та сином і податись у вимушену еміграцію на Лемківщину. Олена Степанів не припускала думки про еміграцію і вирішила залишитись із сином у Львові. Вона, як і батько, давно покинула усяку політичну діяльність, і ще з юних років Ярославу запам'ятались батькові слова про політику “як брудну справу”.

Вже тяжко хворий, наче передчуваючи близький відхід, свій спогад автор скромно назвав “чернетками”, підкресливши, що наступної чернетки конспекту спогадів “ніколи не буде написано у вигляді мемуарів”. Тому рекомендував читачам збірника, крім згаданого першого етапу спогадів, доповнювати їх матеріалами збірника.

Окремо подякував упорядникам праці знаному в Україні та за рубежем архівістові і вченому – завідувачці відділу ЛННБ України ім. В. Стефаніка Галині Сварник та науковому працівникові Львівського відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ Андрієві Фелонюку “за їхню бездоганну, справді муравлину працю над текстами збірника, підбором фотографій, над науковим апаратом”, вважаючи, що зроблене заслуговує на те, щоб “йти межі люди”.

Справді, на яку оптимістичну ноту здобувся Ярослав Романович у свій важкий час, розкриваючи нероздільність життя й діяльності матері й батька і свого життя з ними. І яким шляхетним жестом попрощався зі своїми співробітниками й упорядниками збірника.

Наступна велика і дуже розгорнута археографічна передмова дає детальний виклад змісту книжки, а також внеску упорядників у розшуки матеріалів, їх опрацювання, а, за потреби, включення доповнюючих статей. З розшуканих Галиною Сварник в архіві Легіону Українських Січових Стрільців, що зберігається у Національній бібліотеці у Варшаві, необхідно вирізнити унікальні “Записки старшого десятника Олени Степанівни”, в яких, виконуючи свої обов’язки за призначенням, вона скрупульозно зафіксувала надзвичайно цінну хроніку воєнних походів і дій сотні Михайла Барана у складі Легіону УСС, почавши від виїзду з Горонди біля Мукачева на Закарпатті 29 вересня 1914 р. через численні і важкі для переходу карпатські гори й перевали та села і містечка біля них до села Тухольки 12 грудня цього ж року. Участь Олени Степанівни в наступальних та оборонних боях сотні проти численних добре озброєних сил ворога та ще й за надзвичайно тяжких територіальних і погодних умов, безумовно, загартувала її як вояка, старшого десятника, чотаря УСС, завдяки чому в 1915 р. вона стала одним з найяскравіших героїв оборони Маківки. А самовіддана боротьба ще кількох інших сотень Українського січового стрілецтва в карпатських боях, незважаючи на численні людські втрати, навіть за визначенням австрійського військового керівництва, відіграла важливу роль у поразці добірних російських військ у карпатській кампанії: через Карпати їм так і не вдалося прорватися в Європу.

Крім згаданого, у першому розділі про Олену Степанівну опубліковано 54 спогади. З них вісім – це блискучі спогади авторки, написані неповторним жіночим стилем та в різних жанрах: тут описи її дитинства, її діяльності в організації стрілецтва і непереборного бажання й рішення взяти участь у воєнних діях; кілька воєнних усмішок і спогад з російського полону, записаний з її слів письменником Осипом Назаруком; два спогади про незабутніх військових подруг Гандзю Дмитерко та Софію Галечко.

Спогади про Олену Степанівну подаються в рубриках за хронологією її життя: роки її навчання, служби в УСС та УГА і російський полон, педагогічна і кооперативна діяльність, воєнні та післявоєнні роки, роки ув'язнення, посмертні спогади. Доповнює біографію Олени Степанівни також вдумлива стаття Галини Сварник про маловивчену кооперативну діяльність Степанівни у другій половині 1930-х рр. З цих матеріалів десять публікуються вперше, інші – здебільшого передруки з галицької та зарубіжної періодики 1930-х рр. На основі всіх цих матеріалів вимальовується образ Олени Степанівни в усій її духовній силі й незбагненності як образ дівчини-жовніра з усмішкою Джоконди (фото якої облетіло чи не всі телеграфні агенції світу), що відзначалась досконалим військовим вишколом, безстрашністю в боях і дивовижною відданістю Січовим Стрільцям.

Відомо, що вже після відбуття російського полону і повернення до Відня Степанівна була одним з керівників й активних учасників національного зриву українців у Львові, Самборі й Станіславові в листопаді 1918 р., воювала в УГА на золочівському напрямі українсько-польської війни, і лише її захворювання на тиф змусило військову управу домогтися від неї згоди на демобілізацію. Однак і цей її образ залишався далеко не повним і не розкривав усієї правди про неї. Тому цей бік її участі у війні намагалися розкрити січовики-чоловіки. О. Назарук, наприклад, в одній з публікацій писав, що самі лише факти з її життя і діяльності ще “не розв’язують тайни душі сеї дівчини, не відповідають на питання, що саме було тою пружиною, котра пхнула сю гарну і симпатичну подільську квітку в кров, грязь і болото війни, в осінню плітку і студену мряку карпатських дебр і в неописану студінь, пронизану гострими вітрами, що бушують у полонинах, на полях і верхах Бескиду” (с. 131).

Ставлячи це ж питання у спогадах про Степанівну, ще промовистіше характеризував воєнні умови навіть не жінок, а чоловіків її приятель-січовик Остап Луцький: “Чи можете уявити собі, що це значить день у день іти навантаженому піхотинцеві 30–40 кілометрів, ніч у ніч копати шанці, наступати і відступати, мерзнути на полі, голодувати, нести на собі відповідальність за кожний крок, за кожну постанову і за життя та смерть доручених тобі людей [...], потрапити в полон і не збожеволіти? Коли ви хоч трохи свідомі цієї долі, зважте, як тяжко приходилось побороти це все молодій дівчині” (с. 146).

Однак чітку відповідь на ці питання дає сама Степанівна в одному з ранніх своїх спогадів, де писала: “Я була як камінь, на заказ батька, на сльози матері, бо йшла сповняти свій обов’язок”.

Не дивно, що згаданий її образ став безсмертним ідеалом для сотень і сотень тих українських дівчат і жінок, які брали участь у боротьбі УПА як зв’язкові, сестри милосердя або й учасниці боїв і згодом у страшних муках вмирали в катівнях КГБ або роками мучились у сибірських ГУЛАГах.

Площа збірника, відведена Романові Дашкевичу, майже така сама, навіть на кілька сторінок більша за площу першої частини. Однак це – головню за рахунок доволі великих за розміром кількох публікацій. Найбільша з них “Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота”, що вийшла друком ще 1965 р. в Нью-Йорку у видавництві “Червона калина”, налічувала 205 сторінок. Нарис “Про Січових Стрільців” і спогад “Стрілецька артилерія Київських Січових Стрільців” у збірнику займають понад 30 сторінок. Натомість кількість особистих спогадів автора, як і про нього, порівняно з першою частиною збірника дещо менша. Серед перших вирізняються його спогади з 1914–1921 рр. “Дев’ять Різдвяних свят”, почавши з першого, радісного спогаду про Різдво в оселі батька – пароха села Тустановичів (згодом об’єднаного з “великим” Бориславом) і до пізніших тяжких спогадів з часу служби в австрійській армії, згодом у Києві в 1918 р., в Луцьку та Відні уже після програної війни. Одним з найбільших матеріалів цієї рубрики є професійно написаний нарис з історії села Тустановичів у час бурхливого розвитку бориславських нафтопромислів з характерними тоді соціальними і національними конфліктами серед селян. Уперше цей нарис був надрукований також у діаспорі у першому томі збірника “Дрогобиччина – земля Франкова” (1973). Інші спогади автора згруповані у тематичних рубриках: “Січовий рух”, “Національно-визвольні змагання”, “Симон Петлюра”, “Лугова організація”.

Тринадцять спогадів і нарисів про Романа Дашкевича подано в окремому розділі. Їх написали автори, які добре знали його життя і діяльність у різні періоди боротьби за незалежність і соборність України. Серед них вирізняється нарис сина Ярослава “Генерал Роман Дашкевич”, а також стаття упорядника збірника Галини Сварник “Роман Дашкевич – редактор часописів «Січові вісті» та «Вісті з Лугу»”, де вперше, крім докладного змісту цих журналів, розглядається діяльність Р. Дашкевича як їхнього редактора.

Із згаданого вже вище одного з останніх інтерв’ю Ярослава Романовича журналістові Б. Залізнякаві запам’яталась відповідь вченого на питання журналіста про наукову, публіцистичну та загалом письменницьку спроможність і якість праць і публікацій його батьків. У своїй, як завжди короткій, конкретній відповіді Ярослав Романович підкреслював, що його батьки – і матір, і батько – писали багато і професійно, кожен згідно із власними зацікавленнями. Справді, їхні спогади і праці були різними за проблематикою та своєрідними за стилем, однак завжди основані на глибокому знанні предмета й фундаментальному його висвітленні. Такими були спогади й наукові праці Олени Степанівни. Такими були спогади й нариси Романа Дашкевича. Та все ж у цьому відношенні на особливу увагу заслуговує згаданий нарис Романа Дашкевича “Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота”. На наш погляд, однією з причин публікації Романом Дашкевичем такої розлогої розвідки на згадану тему було не тільки

бажання глибоко професійно висвітлити свою роль як творця артилерії УНР і боротьбу на всіх фронтах за українську незалежність, а й те, що, вважаючи недостатнім висвітлення цієї боротьби українськими та іншими істориками, він вирішив залишити власні спогади і свідчення як очевидця і керівника згаданих боїв.

Тому у цьому нарисі-спогаді знаходимо дуже докладні, здебільшого унікальні за конкретністю, описи створених ним спочатку кількох артилерійських батарей, згодом бригад і корпусу та його участі в боях проти більшовиків, що наступали на Україну, проти добірних полків денікінських офіцерів, що мали реалізувати проголошену гетьманом Скоропадським федерацію України з Росією, та проти польських військ, які прагнули загарбати українські землі. Саме за допомогою артилерії, очолюваної Романом Дашкевичем, Київські Січові Стрільці, поєднані з частинами військ, вірних УНР, тричі здобували Київ, святкуючи в 1917–1919 рр. проголошення Центральною Радою незалежності України, згодом підтвердження цієї незалежності Урядом УНР і проголошення Акту злуки Наддніпрянської України з Західною Україною. Суто документальні описи цих подій пройняті гордістю й радістю автора, його гармашів і всього війська за здобуті перемоги. Чи не найсильнішими є дуже докладний і розлогий опис Р. Дашкевичем однієї з головних у тодішніх визвольних змаганнях Січового стрілецтва битв, а саме битви під селом Мотовилівкою, розташованим на шляху до Києва, проти полків денікінських офіцерів, як пише автор, “бодай уп’ятеро сильніших від Січових Стрільців”.

Цей опис воєнної події, що тривала всього один день від ранку до пізньої ночі, з точки зору обдумування її стратегії сотником січовиків Федем Черником і військової тактики її проведення – Романом Дашкевичем, можна вважати класичним щодо докладності, – наче знятим на кіноплівку. І хоча у перемозі січовиків чи не головну роль відіграло керівництво гарматними батареями Романа Дашкевича, опис жахливого побойща, де загинуло до 1000 денікінських офіцерів і лише 17 січовиків із сотниками Ф. Черником та М. Загаєвичем, автор нарису подає по-військовому сучасно, суто інформативно, головну увагу приділяючи організації військових частин для продовження походу на Київ.

Ще до 1920 р. Р. Дашкевич зі своєю артилерією бився на різних фронтах боротьби за українську незалежність, допоки провід УНР і старшин українського війська не було інтерновано до Польщі.

Однак ще до того решткам українського війська і самому Р. Дашкевичу тяжкого морального удару завдала зрада отамана Волоха, що зі своїми гайдамаками напав на державні інституції, пограбував державну скарбницю і подався до більшовиків. Тоді з грудей автора нарису вирвався проклятий “отих татарських людей – по цілій Україні, чи це люди темні, шкурники, які хотять тільки наживи, грабунку, чи це волохи, хоменки, які кричали українській армії “слава” [...], коли ж побачили, що москалі, все одно червоні чи білі,

сильніші від України”, побігли до них з поклоном, щоб заслужити ласку в них. Та не дослужились, а погинули від рук ворога.

Зазначимо, що поняття “татарських людей” увійшло ще до дитячої свідомості Р. Дашкевича з часу проживання в Тустановичах, розташованих неподалік славної карпатської фортеці “Тустань”, здобутої страшним татариним “Шолудивим Буняком”, іменем якого лякали неслухняних дітей. Хоч, з іншого боку, історичні корені цього поняття набагато глибші, сягаючи монгольської навали на Україну і численних зрад тодішніми і пізнішими “татарськими людьми”.

Тож після вимушеного розпуску корпусу Січового стрілецтва і його артилерійської потуги та гармашів сумним було розставання Р. Дашкевича з ним. Це підкреслено самою формою, яку обрав для оповіді автор нарису, чи не поіменно прощаючись з командирами батареї, відновлюючи в пам’яті історію боїв кожної з них. З гармашами, з огляду на їхню велику кількість, він прощався безіменно, однак вкладаючи у це всю свою душу і любов до них, наче прощаючись із самим собою, з тими двома роками кривавих боїв за незалежність України, які провів разом з ними. Розходилися гармаші, “несучи із собою спомин, що жили у своїй вільній Українській державі [...] Несли тугу за волею, за вільною Україною, у якій жили. Розійшлися. Просили Бога, щоб дозволив їм бути ще вояками вільної України, а коли ні, то бодай, щоб дозволив умерти вільними у своїй державі”.

Р. Дашкевичеві здійснити цю мрію не судилось. Помер у самоті на чужині. І лише завдяки старанням сина його тлінні останки з військовими почестями перепоховали в рідну землю, де ще з 1963 р. вічним сном спочивала його дружина. У березні 2010 р. до них приєднався і син, щоб назавжди бути разом.

Усебічну інформативність збірника, крім великих блоків фотоматеріалів до двох розділів, забезпечує досконало опрацьований науково-допоміжний апарат, який складається із словника рідковживаних і застарілих слів, іменного та географічного покажчиків.

